

קולה של דינה

אביאור קהלני

ראשי פרקים:

מבוא
דינה ויציאתה
דברים שבמרמה
גישת האב מול גישת האחים
תולדות דינה
שתיקת דינה והשוני בין תגובת יעקב לבין בניו
מסר של התבוללות

מבוא

סיפור דינה הוא אחד מן המרתקים שבפרשיות התורה. שכן בניגוד להרבה פרשיות אחרות, מן הסיפור הזה השאלות רבות מן התשובות. מי זאת דינה ומדוע אינו נשמע קולה? למה יעקב מחריש? האם טעו שמעון ולוי בתגובתם? ומדוע נראה שהתורה אינה נוקטת עמדה וצד בויכוח שבין יעקב לבניו? על שאלות אלו ועוד אנסה לענות במאמר זה תוך כדי התייחסות לפרשנים השונים, וכן תוך עיון במדרשים שנכתבו בנושא.

דינה בת לאה ויעקב יצאה "לראות בבנות הארץ", שכם בן חמור שהיה בנו של נשיא הארץ ראה אותה וניצל אותה מינית ולאחר מכן רצה לקחתה לאשה. בני יעקב טענו שיסכימו בתנאי שכל יושבי העיר ימולו את עצמם. ביום השלישי למילה, שמעון ולוי, פושטים על העיר, הורגים את יושביה ובוזזים את רכושם. נוצר דיאלוג קצר בין יעקב לבניו על טיב המעשה ובכך נגמרת הפרשייה. קולה של דינה אינו נשמע.

סיפור זה הינו הפעם השנייה שבה מופיעה דינה בכתובים.¹ אם כן, מי זאת דינה שעד רגעים אלו מיעטה התורה אודותיה.

דינה וציאתה

"וּמִצָּא דִּינָה בַת-לֵאָה, אֲשֶׁר יִלְדָה לְיַעֲקֹב, לְרֵאוּת, בְּבָנוֹת הָאָרֶץ".
(בראשית לד, א)²

רבינו בחיי, בביאורו על התורה, כתב: "היתה דינה באותה שעה בת שמונה שנים וחדש אחד...".³ אם כן, את גילה אנו יודעים ועם שימת לב לכתוב בפסוקים אנו רואים שישנה הדגשה מיוחדת לכך שהיא בת לאה. בעניין אזכור דינה כבת לאה דווקא, כותב רש"י: "ולא בת יעקב? אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה". עניין זה, שכמו האם כך הבת, מוזכר כמה פעמים במקורות השונים,⁴ לרוב בלשון גנאי, שכן באותה תקופה לא היה ראוי שאישה תצא מביתה. אך מעניין דווקא לראות את המדרש המובא בפרקי דר' אליעזר ל"ח שכלל אינו מקשר בין שני הדברים:

שהיתה בתו של יעקב יושבת אוהלים ולא היתה יוצאת החוצה. מה עשה שכס בן חמור? הביא נערות משחקות חוצה לה, מתופפות בתופים; יצאה דינה לראות בבנות המשחקות ושללה ושכב אותה.

אם כן, נראה שעפ"י מדרש זה, דינה בכלל לא היתה יצאנית אלא ההיפך הגמור "יושבת אוהלים", תיאור אשר התורה עצמה כתבה על יעקב עצמו ("ויעקב איש תם, יושב אוהלים").⁵ משתמע מכך שעניין ההדגשה בתורה על כך שהיא בת לאה

1 הפעם הראשונה שבה דינה מוזכרת זה בשעת לידתה, לפני 4 פרקים. (בראשית ל, כא).

2 להלן כל ציטוט מהתורה מתייחס לפרק זה, אלא אם מצוין אחרת.

3 רבינו בחיי, ביאור על התורה, בראשית לד, ג. וראה המשך דבריו שכך דרשו רז"ל בבראשית רבה, סוף פרשה עב, ע"י חישוב ההפרש בין גילה של דינה לבין יוסף, שכן היא נולדה לפניו.

4 בראשית רבה, פרשה פ', סימן א'. מדרש תנחומא, פ' וישלח, סימן ז'. ילקוט מעם לועז, פ' וישלח, פרק ג'.

5 בראשית כה, כז.

ועל כן אופיין דומה, אינו מסתדר עם תיאור תכונת דינה במדרש, שמתאר אותה מילה במילה כמו אביה יעקב.

בגישה דומה נוקט האברבנאל שרואה ביציאת דינה עניין חיובי לחלוטין, שהרי מלבד דינה לא היתה עוד נערה בבית יעקב וביציאתה "לראות בבנות הארץ" רצתה ללמוד מנערות העיר על מלבושיהן ותכשיטיהן.

אבל הכתוב הזה בא לספר שבחה של דינה, שלא קרה לה זה להיותה יצאנית בטבעה, כי היא הייתה בת לאה המלומדת לשבת בית... וזה מורה שלא יצאה לכוונה רעה חלילה, אלא לראות בבנות הארץ. לא אמר באנשי העיר, וגם לא בכני העיר, אלא בבנות העיר, רוצה לומר לראות בבנות העיר במלבושיהן ותכשיטיהן, יען לא היה בבית יעקב שום נערה בלטה, והיא רצתה ללמוד מנערות העיר כדרך הבתולות.⁶

כך או כך, דינה יצאה ושכם בן חמור, אדם בעל מעמד נכבד בין יושבי הארץ רואה את דינה, חושק בה ומבצע בה את זממו. מכאן דינה, הדמות הראשית של הסיפור נדחקת הצידה וסיפורה הופך לסיפור שמעון ולוי, בני יעקב.

עוד נתייחס לשינוי זה בהמשך מאמרנו.

שכם המעוניין בדינה מבקש מאביו, חמור, לתווך על עסקת השידוכין. באותו הזמן, יעקב כבר שמע על הנעשה לדינה ומחליט להחריש עד בואם של בניו.⁷ כאשר חמור מגיע ליעקב הוא מתחיל במסע שכנועים שכוללים טיעונים רומנטיים ("שָׁכָם בְּנִי, חֶשְׁקָה נִפְשׁוֹ בְּבָתְּכֶם") וטיעונים תועלתניים-כלכליים ("וְאֶתְנוּ תִשְׁבוּ, וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה לְפָנֶיכֶם שְׁבוּ וְסִחְרוּהָ וְהָאֶחָזוּ בָּהּ").

הכתוב ממשיך ומציין שדווקא בני יעקב מגיבים לבקשת חמור ושכם ולא יעקב, יתרה מזאת הכתוב מציין שבני יעקב ענו "במרמה". ועדיין יעקב שותק.⁸

6 פירוש אברבנאל על התורה, פ' וישלח אמצע ד"ה "ויבא יעקב שלם..."

7 התורה לא מספרת ממי יעקב שמע על מעשה דינה. בוודאי לא שמע מדינה שהיא עצמה הוחזקה בבית שכם, לא משכם או אביו מכיוון שעוד לא הגיעו לדבר עם יעקב ואף לא מבניו שהיו בשדה ושמעו על כך מאוחר יותר. האברבנאל שם כותב שבוודאי לא יצאה לבד (כהמשך לגישתו שדינה אינה יצאנית היתה) ובוודאי אחד מאותם אנשים שליוו אותה אמר ליעקב.

8 למעשה, יעקב ממשיך לשתוק ורק לאחר מעשי שמעון ולוי הוא מגיב.

דברים שבמרמה

"וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׁכֶם וְאֶת חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה וַיְדַבְּרוּ, אֲשֶׁר טָמָא אֶת דִּינָה אֲחֹתָם".
(פס' יג)

מרמה היא מילה בעלת הקשר שלילי, של חטא, לא מוסרי. במקומות רבים בתנ"ך המילה מרמה מוזכרת כתכונת רשעים, כך בירמיה (ט, ה): "שִׁבְתָּךְ בְּתוֹךְ מְרָמָה בְּמִרְמָה מְאֵנוּ דַעַת אוֹתִי נָאִם ה'". וכן בהושע (יב, ח): "כָּנַעַן בְּיָדוֹ מֵאֲזִנֵי מְרָמָה לַעֲשֹׂק אָהֵב". ובצורה חריפה במשלי (יב, ה): "מִחֻשְׁבוֹת צְדִיקִים מִשְׁפָּט תִּחְבְּלוֹת רְשָׁעִים מְרָמָה".

פסוק זה במשלי מעלה עוד יותר את התמיהה על כך שהתורה בחרה במילה "מרמה" לדבריהם של בני יעקב, שכן עפ"י פשט פס' זה, "תחבולות רשעים – מרמה". מעניין לראות את הפירושים השונים מדוע התורה בחרה דווקא במילה "מרמה".

האונקלוס במקום מפרש: "בחוכמתא" וכך גם סובר רש"י. במדרש רבה מובאת גם תגובה לשאלה זאת: "מה את סבור רמיות דברים יש כאן?! ורוח הקודש אומרת: 'אשר טימא את דינה אחתם'". בפירוש למדרש זה מבואר שצריך לחלק פסוק זה לשני חלקים שונים, חלק אחד שנאמר במרמה והחלק השני שהינו הסיבה מדוע נאמר במרמה. שהרי לא ייתכן שבאותה שעה הוכיחו אותו על מעשה דינה באותו הזמן שהם סוגרים איתו שידוך, לכן הציבו לו תנאי בתחכום שהאמינו שאינו בר-ביצוע (שכנוע כל העיר לימול עצמם). הסיבה לכך היא מעשה הנבלה שביצע באחותם, וכבר נאמר: "עם עיקש תתפתל"⁹.

עד כאן דנו בדברי האחים, אך מדוע יעקב שותק ועוד מאפשר דברים שבמרמה? על שאלה זו עונה הרמב"ן:

הנה חמור ושכם אל אביה ואל אחיה דברו, אבל הזקן לא ענה אותם דבר כי בניו ידברו במקומו בענין הזה לכבודו, כי בעבור היות להם לקלון לא ירצו שיפתח פיו לדבר בו כלל. ויש כאן שאלה, שהדבר נראה כי ברצון אביה ובעצתו ענו כי לפניו היו והוא היודע מענה כי במרמה ידברו...¹⁰

9 תהלים יח, כו.

10 פירוש הרמב"ן על התורה, בראשית לד, יג.

נראה אם כן, שבני יעקב דאגו שאביהם לא יענה לדברי שכם וחמור, משום שהדבר מהווה אות קלון ובושה. בנוסף, לאחר מעשה הנבלה ששכם ביצע, כולם הסכימו שיש לענותם במרמה. וכאן גם הרמב"ן כותב שדברי המרמה שנאמרו היו בנוגע לתנאי המילה, ושמעון ולוי לא חשבו שתושבי העיר יסכימו לכך. בנוסף, לפי המשך דברי הרמב"ן, כולם הסכימו שיש לענותם במרמה לאור מעשה הנבלה ששכם ביצע. ושמעון ולוי ענו באישור וברשות אביהם יעקב.

אך בסופו של דבר תושבי שכם מלים את עצמם ומכאן לסיום הפרשייה.

גישת האבא מול גישת האחים

סיום פרשיית דינה היא בעיני מרתקת, בייחוד הדיאלוג הקצר שמתרחש בין יעקב לשמעון ולוי:

ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני בישב הארץ בכנעני ובפרזי, ואני מתי מספר ונאספו עלי והכוני ונשמדתי אני וביתי. ויאמרו: הכוונה יעשה את אחותנו.¹¹

בדיאלוג זה אפשר להבחין ששמעון ולוי אומרים את המילה האחרונה, ובכך נראה שהתורה מעניקה להם את צדקת הדרך.¹²

על אותה דרך, מצדיק הרמב"ם את המעשה בכך שתושבי שכם התחייבו מיתה מכיוון שעברו על אחת מז' מצוות בני נח:

וכיצד מצווין הן על הדינין: חייבין להושיב דיינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו, ולהזהיר את העם. ובן נח שעבר על אחת משבע מצות אלו - יהרג בסיף. ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו.¹³

שהרי אחרי ששכם גזל את דינה היו צריכים לשפוט אותו על גזל בבית דינם ומכיוון שלא עשו כך התחייבו מיתה, וצדקו בני יעקב בכך שהרגו אותם.

11 בראשית, לד לא.

12 אירית לוי, "טללי אורות" ח', תשנ"ח-תשנ"ט, מראה את הדמיון בין סיום סיפור דינה בתמיהה לבין סיום סיפור יונה בתמיהה, "ואני לא אחוס?...!"

13 הל' מלכים ט, יד.

אך הרמב"ן תמה על הרמב"ם, אם שמעון ולוי ביצעו מצווה בהורגם את תושבי שכם, אז מדוע יעקב עצמו לא מיהר והרג את תושבי שכם?

ואין דברים הללו (דברי הרמב"ם) נכונים בעיני, שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם, ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפם אחר כמה זמנים, וענש אותם וחלקם והפיצם, והלא הם זכו ועשו מצוה ובטחו בא-להים והצילם?¹⁴

ולכן, הוא רואה את מעשי שמעון ולוי כחטא, שכן הם לא עמדו בדיבורם לתושבי העיר שמלו עצמם, והתייחסו לדמם כמים. ומדוע להרוג אותם? מה חטאם? הרי עמדו בדיבורם שימולו עצמם ויכלו אף לשוב אל ה'. לכן יעקב ארר אפם וחלקם, כך ללוי אין נחלה ולשמעון יש נחלה אך בתוך נחלת יהודה. ואם נשוב לעניין "דברים שבמרמה", נראה שיעקב אישר דברים שבמרמה אך לא מעשים שבמרמה.

למרות קושיית הרמב"ן נראה שרוב הפרשנים שראיתי הצדיקו את מעשה שמעון ולוי כדעת הרמב"ם.¹⁵

תולדות דינה

לאחר שהתורה מסיימת את הפרשייה בדיאלוג בין יעקב לשמעון ולוי, אי אפשר שלא לתמוה היכן דינה כל הזמן הזה. בואו נחזור להתחלה, עפ"י פשט הפסוקים אנו יודעים שהיא נלקחה לבית שכם בן חמור מיד לאחר מעשה האונס, זאת משום שלאחר שמעון ולוי הורגים את תושבי שכם מצוין בכתוב שהם החזירו את דינה יחד איתם. "וְאֵת חָמוֹר וְאֵת שָׁכֶם בְּנוֹ הָרְגוּ לְפִי-חָרָב, וַיִּקְחוּ אֶת דִּינָה מִבֵּית שָׁכֶם וַיֵּצְאוּ" (פס' כו).

מה התחולל בכל הימים הגורליים הללו לדינה בבית שכם? אנו נאלצים להיעזר במדרשים מכיוון שהתורה עצמה אינה מרחיבה דבר בנושא זה. הספר "ילקוט מעם לועז" מתאר את מהלך האירועים לאחר מעשה האונס, בו שכם מדבר עם דינה ומציע לה להיות הפטרונית של כל העיר במידה ותינשא לו.¹⁶ מאותו הרגע דינה

14 פירוש הרמב"ן על פס' יג ד"ה "ויענו".

15 וכך גם מפרשים (כדעת הרמב"ם) ה"חוקוני", "אור החיים", "המהר"ל" וכן הרבי מלובניץ'.

16 ילקוט מעם לועז, פרשת וישלח לד, מפס' ג ואילך.

נמצאת בבית שכם, אם כן מדוע שכם היה צריך להתחנן כ"כ ליעקב והרי דינה כבר אצלו? אלא שדינה היתה צועקת ובוכה יומם ולילה, לכן רצה לפייס אותה ואת משפחתה בכך שאם משפחת יעקב תיתן אותה ברצון גם היא תתרצה ותינשא לו. עפ"י המדרש מצטיירת תמונה שלא כל יושבי שכם היו מרוצים מן השידוך ומן התנאי שהציבו בני יעקב: "מה הרעה הגדולה אשר אתם עושים. כלום אין בכל בנות כנען כלה בשביל שכם?!". וכך ביום השלישי למילה, שמעון ולוי, אשר עפ"י המדרשים היו בני י"ג שנה, הגיעו לעיר והרגו את כולם. אולם דינה לא רצתה לצאת שכן מבחינתה איש לא ירצה בה לאישה שכן פניה מושחרות ממעשה הנבלה ונאלצו שמעון ולוי להחזירה בעל כורחה.

מכאן המסורות לגבי המשך חייה של דינה מתפצלות.

לפי המסורת האחת - דינה הרתה לשכם ונולדה אסנת, אשר נלקחה ע"י המלאך מיכאל עם קמע זהות למצרים. ואותה אסנת גדלה בבית פוטיפר ונישאה לאחר מכן ליוסף.

לפי המסורת השנייה - דינה נלקחה לבית שמעון ונשארה עגונה שם כל ימי חייה שכן לא רצה לשאת אותה לאחר שנטמאה, וירדה עם בני למצרים ושם מתה אך נקברה בא"י.

לפי המסורת השלישית - דינה נישאה לאיוב: "אבא בר כהנא אמר בימי יעקב דאמר ר' אבא בר כהנא דינה אשת איוב".¹⁷

שתיקת דינה והשוני בן תגובת יעקב לבין בניו

שתיקת דינה מעלה תהיות רבות כאשר אנו מסתכלים על כך מנקודת מבט מודרנית. הרי, איך ייתכן לעשות עוול לאדם אחר ולא לשמוע את קולו ואת כאבו. אולם, עם הסתכלות רחבה יותר והבנה עמוקה יותר של הזמן והתרבות בו התרחש הסיפור נוכל להבין, אפילו במעט, את שתיקתה.

17 בכראשית רבה, פרשת וירא, נ"ז.

בתקופת התורה, אונס אישה אמנם היה נחשב כפשע חמור כנגד הקורבן עצמו, אך הדבר היווה פגיעה גדולה אף באבי המשפחה. כמו שהתורה עצמה כותבת:

כִּי יִמָּצָא אִישׁ נֹעֵרָה בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא אִרְשָׁה וּתְפֹשָׁה וְשָׁכַב עִמָּה וְנִמְצָאוּ. וְנָתַן הָאִישׁ הַשָּׂכָב עִמָּה לְאָבִי הַנֹּעֵרָה חֲמִשִּׁים כֶּסֶף וְלוֹ תְהִיָּה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לֹא יוּכַל שְׁלָחָה כָּל יְמֵיו.¹⁸

לאחר שהפושע והנערה נמצאו, דבר ראשון האיש צריך לשלם לאבי הנערה קנס. ובסיפור דינה עניין זה מתחדד בכתוב עצמו: "...וַיִּתְעַצְבוּ הָאֲנָשִׁים וַיַּחֲרֵק לָהֶם מָאֵד כִּי נָבְלָה עָשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשָׁכַב אֶת בֵּת יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יַעֲשֶׂה" (פס' ז). דינה משויכת כאן לאביה, ואינה עומדת בפני עצמה. כשהאנשים מתעצבים על עניין זה הם מרגישים שנעשה נבלה בישראל (שמו של יעקב לאחר ששרה עם מלאך א-להים ויכל לו), וגם אחר כך נכתב שוב "בת יעקב".

אם כן, מובנת שתיקתה של דינה, מה עניינה להגיב? מרגע שהפכה לקורבן נוצר דיון בין אביה יעקב לבין הפושע, ולא בינה לבין אביה או בינה לבין שכם, שהרי דינה היתה ברשות אביה יעקב ושכם בא וגזל אותה מרשותו בכוח וללא הסכמה. אבל גם בתקופה זאת אנו יכולים לשמוע ניצנים של התייחסות אחרת, התייחסותם של בני יעקב, שמעון ולוי, מחזירות את דינה למרכזו של הסיפור. "וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שָׁכֶם וְאֶת חַמּוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה וַיְדַבְּרוּ אֲשֶׁר טָמְא אֶת דִּינָה אַחֲתָם" (פס' יג). מבת יעקב, נהפכה לדינה. אשר מכאן ואילך היא דינה אחותם, עצם מבשרם. מרגע ששמעון ולוי נכנסים ולוקחים אחריות על דינה, אנו רואים כאן שתי גישות מנוגדות שמועלות יחדיו בפסוקים.

גישה אחת - אותה מייצגים יעקב ושכם בן חמור, היא שישנה נערה שבוצע כלפיה וכלפי אביה פשע ועכשיו צריך למצוא פשרה כדי לאפשר קיום הדדי בצל המעשה.

גישה שנייה - אותה מייצגים שמעון ולוי, ישנה אחות ודינה שמה שהעוול כלפיה לא ניתן לכפרה.

עניין נוסף שיכול להסביר את שתיקתה של דינה הוא אינו תלוי תקופה אלא גם כיום אנו רואים תופעות כאלו. אונס זאת פגיעה בכל ישותו של האדם, החוויה

הטראומתית שהוא עובר משפיעה על התנהגותו, לעיתים למשך כל חייו. אם היום קורבנות תקיפה מינית חוששים או אינם מסוגלים לדבר על כך, קל וחומר בתקופות קדומות עם פחות מודעות לנושא. מהסתכלות אנושית יותר ופחות טכנית אנו מבינים את דינה, פשע מזעזע בוצע כנגדה, והיא עודנה נערה. שתיקתה זועקת מבין הפסוקים, גורמת לעוול להיחשב כבלתי נתפס בכל קריאה מחדש ומסבירה את תגובתם החריפה של שמעון ולוי. אמנם תגובתה וגורלה נשארו תעלומה וקולה נבלע, אולם שתיקתה היא שאינה נותנת מנוח ומציפה מחדש את העוול החמור שנגרם כלפיה.

מסר של התבוללות

רבים שאלו ועוד ישאלו, מה עניינה של התורה לכתוב באריכות על כך? סיפור זה אינו מחמיא לאף אחד מן הצדדים, לא לדינה שהיא הקורבן ולפי רבים מן הפרשנים יציאתה היא שהביאה את הרעה. לא ליעקב שקשה להבין את תגובתו כאבא, ולא לשמעון ולוי שתגובתם נראית לא מידתית ואף אכזרית למדי. אם כן מדוע להכניס סיפור כזה?

אחת מן התשובות שראיתי, היא שהתורה באה ללמדנו על הסכנות שבהתבוללות. לעניות דעתי, סבורני שלא זה השיעור שהתורה רצתה ללמדנו, על כך היא כותבת במפורש במקומות אחרים. כמו שכתוב בספר דברים (ז, ג-ד): "ולא תתחתן בם. בתך לא תתן לבנו ובתו לא-תקח לבןך. כי יסיר את בןך מאחרי ועבדו אלהים אחרים, וחקרה אף-ה' בכם, והשמידך מהר." ואם נחזור לפירושו של הרמב"ן נוכל לראות שעניין ההתבוללות כלל לא עלה על הפרק: "...ועוד שלא יתכן שיהיה רצונו להשיא בתו לכנעני אשר טמא אותה..." ועניין כעסו של יעקב על שמעון ולוי אינו על כך שמנעו הקמת בית משותף בין בית יעקב לבית שכם, אלא על חוסר הצדק והמידתיות בתגובתם כפי שציינו קודם לכן.

לכן, נראה לי שעניין סיפור זה הוא ללמדנו שני דברים. הראשון, הוא מציאת איזונים, מכך שעמדת התורה אינה חד – משמעית בויכוח שבין יעקב לבניו, ויחד עם קריאת הפרשנים ודעותיהם החלוקות, הקורא מן הצד מרגיש מחויבות למציאת עמק השווה בין יעקב לבניו. שכן נטיית הלב היא הבנה של שתי הדעות. סיפור זה יוצר שיח של איזונים ושל בחינת התגובות לנעשה מסביבנו. השני, הוא יצירת אמפתיה ואחריות כלפי אלו שקולם אינו נשמע. השתיקה המדהדת של דינה באה להדגיש את המחויבות שיש לנו למיגור עוולות ועזרה לחלשים. לעיתים, קל לנו

להתמודד עם בעיות ועוולות חברתיות שבאות לידי ביטוי קולני, אך קשה לשים לב לעוולות שהצד הנפגע בהם לא מסוגל לבטא עקב טראומה וחוסר אונים. מצב זה דורש שימת לב למתחולל בנפש הנפגע גם אם אינו מצליח לבטא את כאבו.

לסיכום

סיפור דינה הינו סיפור שמספק לנו מבט אל עבר התרבות אשר שררה באותה תקופה בארץ כנען, אך יותר מכל מעניק לנו מבט לגבי יחסיהם הביין-משפחתיים בתקופת אבותינו. גם אם ישנה מחלוקת במפרשים לגבי טיב המעשה של שמעון ולוי, ניתן בקלות להבין את הקנאות ותחושת האחריות אשר שמעון ולוי מרגישים כלפי דינה, אחותם הקטנה. תחושת אחדות זו, הובילה את שמעון ולוי לסכן עצמם מול עיר שלמה, רק כדי להציל את גופה וכבודה של אחותם, דינה בת יעקב. הקריאה המחודשת של פרשייה זו מדי שנה בשנה תמשיך להדגיש את המחויבות שלנו כלפי החלש ואת אחריותנו לשפוט בצורה מאוזנת וצודקת, כפי שנכתב בדברים טז, כ: "צִדְקַתְךָ תְּרַדְּךָ לְמַעַן תַּחְיֶה וְיִרְשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ".